

Варгуляк О. Г.,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри соціального адміністрування та гуманітарних комунікацій
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ МИТНО-ПРАВОВОГО СПОРУ

THE CONCEPT AND LEGAL STRUCTURE OF A CUSTOMS DISPUTE

У статті зазначено, що динаміка змін законодавства у сфері митної справи потребує постійне дослідження теоретичних та практичних аспектів митно-правових спорів. Таким чином, своєчасне, всебічне дослідження поняття, сутності митно-правового спору обумовлено певною значимістю як явища, що є невід'ємною складовою частиною правозастосовної практики у діяльності митних органів з метою побудови в Україні належної системи правового захисту. Відсутність у літературі єдиного підходу до визначення поняття митно-правового спору, негативно впливає на законодавство та практику, але деякими вченими зроблено певні спроби щодо його визначення, виходячи із змісту та специфіки митних правовідносин, які виникають при переміщенні або з приводу переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України. Запропоновано під митно-правовим спором розуміти певні спірні (конфліктні) ситуації, які виникають між учасниками митних правовідносин у сфері захисту інтересів сторін та створює перешкоду у реалізації прав, обов'язків або задоволенні інтересів осіб, а також характеризується особливим порядком розгляду й вирішення. Обґрунтовано необхідність розгляду юридичної конструкції митно-правового спору, що продиктовано тенденціями розвитку митно-правової науки та нововведеннями, які сприяють попередженню виникнення спірних ситуацій. Так, обов'язковими елементами митно-правового спору є його сторони, предмет та підстави. Юридична конструкція спору застосовується й для ідентифікації митно-правового спору, що являє собою невідповідність поглядів між суб'єктами правовідносин з питань взаємних прав та обов'язків, законності прийнятих відповідних рішень, що виникають у сфері здійснення митної справи та мають бути вирішені у формі певної правової процедури.

Ключові слова: *конфлікт, конструкція, митні органи, митно-правовий спір, митні правопорушення, спір.*

The article states that the dynamics of changes in legislation in the field of customs requires constant research into the theoretical and practical aspects of customs disputes. Thus, a timely, comprehensive study of the concept and essence of a customs-legal dispute is due to a certain significance as a phenomenon that is an integral part of law enforcement practice in the activities of customs authorities with the aim of building an appropriate system of legal protection in Ukraine.

The lack of a single approach to the definition of the concept of a customs dispute in the literature has a negative impact on legislation and practice, but some scientists have made certain attempts to define it, based on the content and specifics of customs legal relations that arise during the movement or in connection with the movement of goods, vehicles through the customs border of Ukraine.

It is suggested that a customs legal dispute should be understood as certain controversial (conflict) situations that arise between participants in customs legal relations in the sphere of protection of the interests of the parties and create an obstacle in the realization of rights, obligations or satisfaction of the interests of individuals, and are also characterized by a special order of consideration and resolution.

The need to consider the legal construction of a customs-legal dispute, which is dictated by the trends in the development of customs-legal science and innovations that contribute to the prevention of disputed situations, is substantiated. Yes, mandatory elements of a customs dispute are its parties, subject matter and grounds. The legal construction of the dispute is also used to identify a customs-legal dispute, which is a discrepancy of views between the subjects of legal relations on issues of mutual rights and obligations, the legality of the relevant decisions that arise in the field of customs affairs and must be resolved in the form of a certain legal procedure.

Key words: *conflict, construction, customs authorities, customs legal dispute, customs offenses, dispute.*

Постановка проблеми. Побудову вільної, демократичної та правової держави не можливо уявити без створення та належно організованого механізму урегулювання спірних ситуацій, що виникають у правовому полі. З набранням незалежності в Україні самостійно зафункціонував інститут вільної торгівлі та набули розвиток чинники вільного руху товарів з метою повноцінної підтримки у сфері реалізації зовнішньої та внутрішньої політики держави. У напрямку реалізації цього процесу не завжди рух товарів відбувається організаційно правильно, виникають безліч ситуацій, які зачіпають або інтереси держави, в особі її уповноважених органів, або фізичних та юридичних осіб, що приймають у цьому участь. Для вирішення подібних ситуацій в нашій державі побудовано певну систему публічного захисту порушених прав, свобод чи інтересів, що врегульовано законодавством різних галузей права, в тому числі й у сфері митної справи.

Стан дослідження. Розгляд сутності митно-правових спорів тісно пов'язано із дослідженням теоретичних та практичних аспектів виникнення та розгляду публічно-правових спорів та практики розгляду митно-правових спорів як різновиду адміністративно-правових спорів. Вивченню зазначених питань присвячено праці відомих вчених та практиків, серед яких необхідно відзначити праці Авер'янова В.Б., Андруневич О.М., Джабурія О.В., Калантай М.В., Ківалова С.В., Кобилянського К.М., Ковалів М.В., Кормича Б.А., Корчинського О.І., Кунева Ю.Д., Лученка Д.В., Малєвої Г.Л., Мазура А.В., Неугоднікова А.О., Осадчого А.Ю., Пашка П.В., Писаренко Н.Б., Приймаченка Д.В., Реви В.В., Рой О.В., Рябченко Я.С., Сакари Н.Ю., Сьоміної В.А., Федотова О.П., Хлібороб Н.Є., Цвіри Д.В., Шевцової Н.В. та ін.

Мета статті полягає у розгляді нового для українського права поняття «митно-правовий спір», основоположних теоретичних та практичних аспектів, сутності та юридичної конструкції «митно-правового спору», ґрунтуючись на законодавчих та наукових догматах понять «конфлікт», «спір», «публічно-правовий спір» та ін.

Виклад основного матеріалу. Постійна мінливість законодавства, що регулює питан-

ня у сфері митної справи, розгляд теоретичних та практичних аспектів поняття та юридичної конструкції митно-правового спору набуває все більшої актуальності та потребує суттєвого дослідження. У цьому сенсі своєчасне, всебічне дослідження поняття, сутності митно-правового спору обумовлено певною значимістю як явища, що є невід'ємною складовою частиною правозастосовної практики у діяльності митних органів з метою побудови в Україні належної системи досудового та судового порядку розгляду й вирішення спірних ситуацій у сфері митної справи. Законодавцем відповідне положення закріплено у ч. 4 ст. 55 Конституції України, в якій зазначено, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1]. А також у ч. 1 ст. 24 Митного кодексу України (далі – МК України), в якій визначено, що кожна особа має право оскаржити рішення, дії або бездіяльність митних органів, їх посадових осіб та інших працівників, якщо вважає, що цими рішеннями, діями або бездіяльністю порушено її права, свободи чи інтереси. Для реалізації цього права МК України передбачено адміністративний і судовий порядки оскарження [2].

Оскільки у практичній діяльності митних органів та суддів при розгляді та вирішенні відповідних категорій митно-правових спорів не беруться до уваги фундаментальні засади поняття митно-правового спору, його конструкція, передумови виникнення та запобігання спірним ситуаціям у сфері митної справи, доречним, на наш погляд, уявляється приділення певної уваги розгляду визначення поняття митно-правового спору, підґрунтям дослідження якого стали наукові розробки вчених різних галузевих наук.

З цього приводу необхідно звернути увагу на визначення поняття «спір» вченими філологічної науки. Так у тлумачному словнику сучасної української мови поняття «спір» визначено як: 1) словесне змагання; 2) обговорення чогонебудь двома або кількома особами, в якому кожна зі сторін відстоює свою думку, свою правоту; 3) взаємні домагання щодо володіння

чим-небудь, посідання чогось і таке інше, вирішувані переважно судом [3, с. 655–656].

Вперше на законодавчому рівні поняття «спір» визначено у Законі України «Про фінансову реструктуризацію» від 14.06.2016 р., в якому зазначено, що спір – це протиріччя або суперечка між залученими кредиторами чи між залученими кредиторами та боржником щодо пріоритетності та розміру вимог кредиторів та ін. [5].

Позитивним кроком українського законодавця стало заповнення законодавчої прогалини, так, нова редакція Кодексу адміністративного судочинства (КАС України) 2017 р. у ст. 4 містить дефінітивну норму, згідно з якою: «публічно-правовий спір – спір, у якому: хоча б одна сторона, по-перше, здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір, що виникає у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; по-друге, надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір, що виникає у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг тощо [6].

Також Верховним Судом зазначено, що під публічно-правовим спором необхідно розуміти спір, що виник з позовних вимог, які ґрунтуються на нормах публічного права, де держава в особі відповідних органів виступає щодо громадянина не як рівноправна сторона у правовідносинах, а як носій суверенної влади, який може вказувати або забороняти особі певну поведінку, давати дозвіл на передбачену законом діяльність тощо [7].

Представники адміністративно-правової науки вважають, що передумовою виникнення публічно-правового спору є відповідна правова реакція на спірні ситуації, що склалися й виявляються в протистоянні сторін. Наявність спірної ситуації сама по собі не породжує публічно-правовий спір. Публічно-правовий спір виникає лише після вчинення певних юридичних дій, спрямованих на вирішення спірної ситуації, при цьому головним арбітром виступають судові органи [8].

Критеріями розмежування публічно-правового спору від інших правових спорів

є його суб'єктний склад та характер правовідносин, з яких він виникає. У свою чергу, участь у відносинах органу з державно-владними повноваженнями наділяє ці відносини публічно-правовим характером. Сам же спір, що виникає з таких відносин, набуває ознак публічно-правового.

На думку деяких вчених, не кожна спірна ситуація може бути правовим спором, оскільки деякі суспільні відносини регулюються ще й моральними, етичними чи релігійними нормами. Для того, щоб спір став правовим, він повинен володіти певними характерними ознаками, серед яких можна виділити: 1) виникнення лише з таких дій його учасників, що мають юридичні наслідки; 2) спрямованість на реалізацію та захист прав, свобод, законних інтересів осіб; 3) передбачена законом можливість захисту прав, свобод, законних інтересів; 4) наявність можливості звернутись до альтернативних способів захисту прав, окрім передбачених національним законодавством [9].

Таким чином, публічно-правовий спором є спірна ситуація між двома або більше учасниками, в яких хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Наявність суб'єкту владних повноважень у спірній ситуації є обов'язковою стороною правовідносин, до яких належить і Державна митна служба України. Правовідносини, які виникають під час виконання Держмитслужбою України покладених на неї завдань, є публічно-правовими, а справи зі спорів між суб'єктами цих правовідносин є адміністративними.

Слід сказати, що найбільшим за обсягом різновидом публічно-правових спорів є адміністративно-правові спори, які виникають між сторонами, поведінка яких регулюється адміністративно-правовими нормами. Щоб конкретний спір віднести до числа адміністративних, слід встановити сферу і предмет його виникнення, а також наявність певних обставин, наприклад, виникнення спірної ситуації у зв'язку з діяльністю суб'єктів влади тощо. Різновидом адміністративно-правового спору є митні спори, що виникають у зв'язку із реалізацією митними органами України своїх повноважень, у межах визначених законом, при здійсненні митної справи. Сфера здійснення митної справи регулює значну кількість

правових інститутів, а саме: митний контроль, митне оформлення, пропуск та оподаткування товарів, надання пільг та преференцій, запобігання та протидія контрабанді та порушенням митних правил, провадження у справах про порушення митних правил та ін.

Цікавою є позицію деяких представників адміністративно-правової науки, які визначають адміністративно-правовий спір як юридичний конфлікт між фізичною або юридичною особою, з одного боку, і суб'єктом владних повноважень – з іншого, що зумовлений здійсненням останнім управлінських функцій і може вирішуватися як у судовому, так і в позасудовому (адміністративному) порядку, однак із застосуванням спеціальних процедур, якими враховано ймовірну нерівність учасників відносин, з яких він виник [10, с. 38].

З цією позицією варто погодитися оскільки будь-яка конфліктна ситуація має дві правові форми: правовий спір та правопорушення, а вирішення конфліктних ситуацій повинно відбуватися із участю державних органів влади.

Досліджуючи особливості застосовування понять «правові конфлікти» та «правові спори» Лихолат І.П. зазначає, що контекстний аналіз вживання терміна «спір» доводить, що він має інше логіко-лінгвістичне навантаження, ніж «конфлікт» та означає дискусію, полеміку, контрверсію і використовується для означення законності шляхів вирішення правових конфліктів. Цей термін використовується в більшості кодифікованих актів матеріального та процесуального права, зокрема, у спеціалізованих нормативних актах стосовно розгляду справ у суді, для означення юрисдикційного шляху вирішення спору [4, с. 52–55].

Ковалів М.В. досліджуючи завдання адміністративного судочинства, розрізняє поняття «правовий спір» та «правопорушення», оскільки, на думку вченого, відповідні поняття містять власний специфічний зміст. Правовий спір завжди є результатом наявності юридичних колізій у правовій системі держави та виникає між суб'єктами права у зв'язку з порушенням суб'єктивних прав фізичних або юридичних осіб. Правопорушення також можна інколи розглядати як результат наявності в системі держави правових колізій. Однак кожне правопорушення – це порушення визначених законо-

давством заборон, що не властиве правовому спору, бо у разі правового спору порушуються не правові заборони, а суб'єктивні права особи. Правопорушення в чинному законодавстві України представлене у вигляді юридичної конструкції – складу правопорушення, що характеризується наявністю чотирьох елементів: суб'єкта і суб'єктивної сторони правопорушення, об'єкта і об'єктивної сторони правопорушення [11].

Доречно відмітити про відсутність у літературі єдиного підходу до визначення поняття митно-правового спору, що, у свою чергу, негативно впливає на законодавство та практику. Але деякими вченими зроблено певну спробу щодо його визначення, виходячи із змісту та специфіки митних правовідносин, які виникають при переміщенні або з приводу переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України. Так, у дисертаційному дослідженні присвяченому розгляду оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників, Рева В.В., митний спір визначає як правовідносини, які характеризуються наявністю конфліктних питань між митними органами (їх посадовими особами), які здійснюють діяльність у сфері митної справи, та фізичними чи юридичними особами з приводу взаємних прав і обов'язків при оскарженні рішень, дій (бездіяльності) митних органів та їх посадових осіб, у сфері митної справи, що вирішуються в адміністративному або судовому порядку [12].

Спираючись на ознаки митних спорів, Калантай М.В. пропонує визначати митні спори як юридичні, що виникають з митних правовідносин, які зазвичай стосуються порушення прав приватних осіб у митній сфері та обов'язковим учасником яких є орган чи посадова особа фіскальної служби (нині митної служби), уповноважені здійснювати державну митну справу [13].

З цими визначеннями варто погодитися, оскільки виникнення митного спору, можливе, тільки лише при вчиненні юридично значущих дій одного із суб'єктів митних правовідносин, що тягнуть за собою початок процедури вирішення спору як у досудовому так й у судовому порядку.

Толстолицька М., зазначає, що митний спір є різновидом публічно-правового спору та наводить певні характерні ознаки митного спору: 1) виникнення спору з митних правовідносин; 2) особливий суб'єктний склад спору – з одного боку митні органи або їх посадові особи, з іншого – фізичні або юридичні особи, що переміщують предмети через митний кордон України; 3) предметом спору є рішення, дії чи бездіяльність митних органів або їх посадових осіб; 4) підставою виникнення спору є порушення митними органами або їх посадовими особами прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, що переміщують предмети через митний кордон України [14].

Роботи вказаних авторів внесли певний сегмент у дослідження поняття, сутності митно-правового спору, а також певним чином, визначили досудовий та судовий порядки його розгляду. Позиція цих вчених заслуговує на увагу, визначаючи поняття митного спору вчені виходять із змісту митних правовідносин, що виникають між митними органами фізичними чи юридичними особами та стосуються порушення прав приватних осіб у митній сфері та носять ознаки правового спору у сфері митної справи. Але надані визначення носять більш абстрактний характер, вченими не береться до уваги той факт, що конструктивна спрямованість митно-правового спору виражається через реалізацію митними органами регулятивної, фіскальної, правозахисної, правоупноваженої, контрольної, інформаційної функцій тощо.

На нашу думку, під митно-правовим спором необхідно розуміти певні спірні (конфліктні) ситуації, які виникають між учасниками митних правовідносин у сфері захисту інтересів сторін та створює перешкоду у реалізації прав, обов'язків або задоволенні інтересів осіб, а також характеризується особливим порядком розгляду й вирішення.

Обов'язковими елементами будь-якого спору є його сторони, предмет та підстави. Необхідність розгляду юридичної конструкції митно-правового спору продиктовано тенденціями розвитку митно-правової науки та нововведеннями, що сприяють попередженню виникнення спірних ситуацій. Юридична конструкція спору застосовується й для ідентифікації мит-

но-правового спору, що являє собою невідповідність поглядів між суб'єктами правовідносин з питань взаємних прав та обов'язків, законності прийнятих відповідних рішень, що виникають у сфері здійснення митної справи та мають бути вирішені у формі певної правової процедури.

Виходячи із специфіки здійснення митної справи в Україні спірні (або конфліктні) ситуації можуть виникати між певними сторонами, що приймають участь у переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Такими сторонами можуть виступати митні органи, а точніше посадові особи митних органів та учасники зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). При цьому суб'єктами ЗЕД відповідно до ст. 3 Закону України є:

– фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

– юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності [15].

При визначенні поняття посадової особи слід виходити з правозастосовної практики, яка зазначає, що головним критерієм віднесення особи до кола посадових осіб є наявність в неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій [16].

Предметом спору є рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів публічно-правових відносин, які порушують або можуть порушити права, свободи та інтереси інших суб'єктів [17].

Предметом завжди виступають суб'єктивні права, свободи чи інтереси, визнані в національному законодавстві, що знаходяться в стані правової невизначеності, подолання якої є визначальним для розуміння їхнього змісту, поновлення та реалізації [18].

Виходячи з наведеного предметом митно-правового спору є певні рішення, дії або бездіяльність посадових осіб митного органу при здійсненні митної справи, що порушили або можуть порушити інтереси учасників ЗЕД при реалізації останніми своїх прав на переміщення товарів та транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України.

Підставами митно-правового спору є обставини, що спричинили правову невизначеність суб'єктивних прав, свобод чи інтересів учасників ЗЕД.

Так як предмет спору відіграє важливу роль у процесі розгляду справ адміністративними судами та, як наслідок, відновленні порушених прав чи інтересів суб'єктів ЗЕД, Вищим адміністративним судом наведено роз'яснення з питань визначення юрисдикції. Відповідно до постанови Пленуму Вищого адміністративного суду від 20 травня 2013 р. № 8, для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його зміст. Вирішуючи відповідні питання суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії спору [19].

Висновки. Вищезазначене дозволяє зробити висновок про відсутність чітких теоретичних та практичних засад судового та досудового захисту прав та інтересів учасників спірних ситуацій. Між тим, кількість звернень до суду за розглядом митних спорів суттєво збільшується.

Є підстави стверджувати про наявність прогалин у науково-теоретичних розробках

та недоліки законодавства пов'язані із тим, що сутність митно-правових спорів, етимологія їх виникнення, юридична конструкція, порядок їх розгляду та вирішення у науці митного права знаходиться на стадії початкового становлення. В тих дослідженнях, що здійснювалися вченими різних галузевих наук ці питання ще не отримали необхідного концептуального вирішення, не вирішена й значна кількість пов'язаних із нею дискусійних питань.

Митно-правовим спором є певні спірні (конфліктні) ситуації, які виникають між учасниками митних правовідносин щодо захисту інтересів сторін та створює перешкоду у реалізації прав, обов'язків або задоволенні інтересів осіб, а також характеризується особливим порядком розгляду й вирішення.

Митно-правовий спір виникає при винесенні юридично значущих рішень, або при здійсненні дій (бездіяльності) одного із учасників митних правовідносин, що має певний процесуальний порядок розгляду та вирішення, а саме: альтернативний, досудовий або судовий.

Митно-правовий спір має більш вузький характер правовідносин ніж адміністративно-правовий спір, та спеціальну конструкцію, що присутня виключно митно-правовому спору, а також певну специфіку, що визначається особливостями суб'єктивного складу, характером заявлених вимог, своєрідним предметом та підставами виникнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (офіційне видання)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–48. Ст. 552.
3. Тлумачний словник сучасної української мови. Укладачі Л.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко. За ред. доктора філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – Харків: Белкар-книга, 2005. – 800 с.
4. Лихолат І.П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 52–55.
5. Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14.06.2016 р. № 1414-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016 р. № 32. Ст. 5.
6. Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10401>
7. Постанова Верховного Суду України від 5.07.2017 р. № 377/232/16-ц. <http://kdka.org.ua/2017/10/03/%D0%B2%D1%81%D1%83-%D0%B4%D0%B0%D0%B2-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B9-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87/>

6. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / [В.Б. Авер'янов, М.А. Бояринцева, І.А. Кресіна, Д.М. Лук'янець; за заг. ред. В.Б.Авер'янова]. К.: Наукова думка, 2007. 582 с.
7. Адміністративне судочинство : навчальний посібник / М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, І.Б. Стахура. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 596 с.
8. Писеренко Н.Б., Сьоміна В.А. Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення): монографія. Х. Право, 2011. 136 с.
9. Ковалів М.В. Основні завдання адміністративного судочинства України. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2290/vnuipurn20148107.pdf>
10. Рева В.В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2020. 20 с.
11. Калантай М.В. Щодо визначення терміна «митні спори». file:///C:/Users/admin/Downloads/tipp_2017_2_14.pdf
12. Толстолуцька М. Митний спір як предмет адміністративного судочинства. <https://grani-print.dp.ua/index.php/jaysrt/article/view/239/182>.
13. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959 – XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. Ст. 377.
14. Лист Міністерства юстиції України від 22.02.2013 р. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13.
15. Хлібороб Н. Що таке публічно-правовий спір? Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практичний посібник. Сало Л. Б., Сенюта І. Я., Хлібороб Н. Є., Школик А. М., Дрогобич: Коло. 112 с.
16. Сакара Н.Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 63–68.
17. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>